

Konu 4: Üst Paleolitik ve Epipaleolitik Dönem

Günümüzden yaklaşık 40 bin ilâ 12 bin yıl önceki dönemdir. Bu dönemde Homo sapiensler yaşamıştır. Üst Paleolitik dönemde Aurignacian, Gravettian, Solutrean ve Magdalanian kültürleri ve ilk sanat ürünleri görülür.

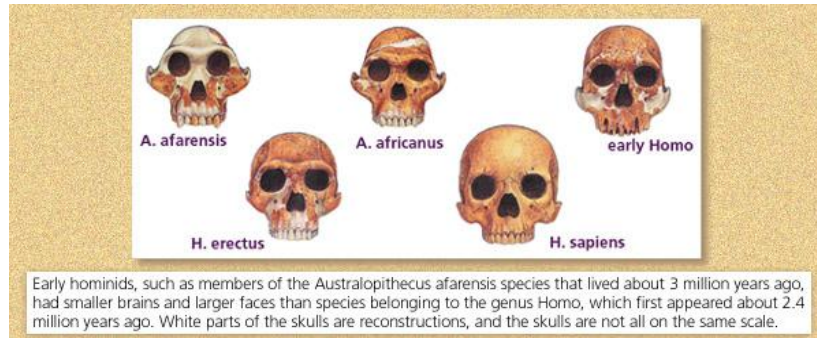
Homo Sapiens

Homo sapiens son insan türü, yani modern insandır. Bugün dünya üzerinde yaşayan bütün insanlar bu türün üyesidirler. Bu nedenle Homo sapiensin kökeni en çok merak edilen ve en çok tartışılan bilimsel konulardan biridir. Homo sapiensin kökenini açıklayan iki ayrı model bulunmaktadır: Afrika'dan çıkış modeli ve çok merkezli evrim modeli. Afrika'dan çıkış modelini savunan bilim insanlarının başında Chris Stringer gelmektedir. Bu modele göre anatomik açıdan modern insanlar olan Homo sapiensler, yaklaşık 200 ilâ 150 bin yıl önce Afrika'da ortaya çıkmış ve daha sonra Afrika dışına yayılmışlardır. Homo sapiensler, farklı çevresel koşullara gerek anatomik gerekse kültürel özellikleri sayesinde daha iyi uyum sağlayabildikleri için Homo neanderthalensislerin yerini almışlardır (Resim 9).

Çok merkezli evrim modeli ise en çok Milford Wolpoff tarafından savunulmaktadır. Bu modele göre Homo sapienslerin kökeni çok daha eskiye, yaklaşık 2 milyon yıl öncesine dayanmaktadır. 2 milyon yıl önce ortaya çıkan Homo erectuslar; Afrika, Asya ve Avrupa'ya yayılmışlardır. Bu tarihten itibaren insan grupları, buldukları bölgelerde yani birçok merkezde bölgesel evrimler geçirmişlerdir. Ancak bu insan grupları arasındaki bağ, hiçbir zaman tam olarak kopmamış, gen alışverişi her zaman devam etmiştir. Bu modele göre son 2 milyon yılda hiçbir insan topluluğu ayrı bir tür meydana getirecek kadar uzun süre diğerlerinden ayrı kalmamıştır.

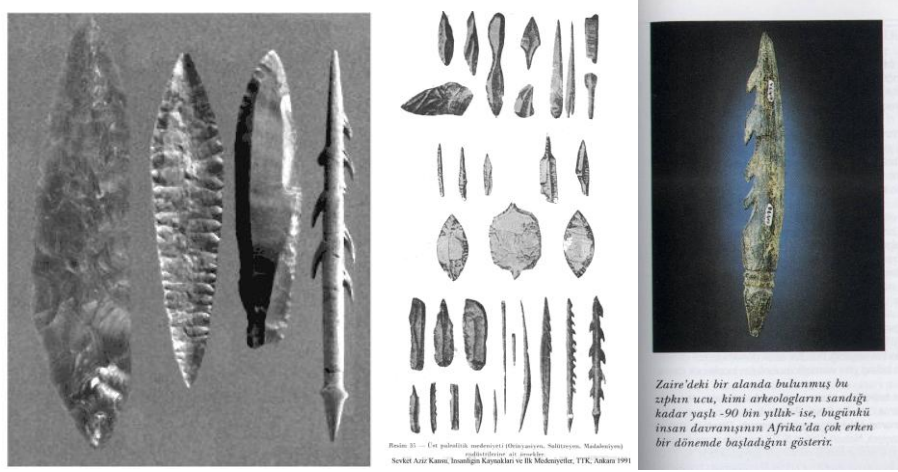
Bu iki model, iki bilgi kaynağından beslenmektedir: Genetik araştırmalar ve fosil buluntular. Son yıllarda insan DNA'sıyla ilgili araştırmalar, insan evrimiyle ilgili çok önemli bilgiler sağlamıştır. Bütün dünyadaki insan topluluklarının DNA örnekleri incelendiğinde genetik açıdan en büyük çeşitliliğin Afrika kıtasında olduğu anlaşılmıştır. Bilim insanlarına göre bu bilgi, modern insanın en uzun süre Afrika'da yaşadığını yani Afrika'da evrimleştiğini göstermektedir. Evrim, mutasyonlar sonucunda oluşan genetik değişimler sayesinde gerçekleşir. İki tür veya aynı tür içerisindeki iki grup arasındaki genetik farklılıklar, iki tür/grup birbirinden ayrıldıktan sonra kaç mutasyonun gerçekleştiğine bağlıdır. Eğer mutasyonların ne kadar sürede oluştuğunu bilirsek bir türün/grubun diğerinden ne kadar zamandır ayrı olduğunu da anlayabiliriz. Mutasyon hızının hesaplanmasına dayanan bu yöntem moleküler saat denmektedir. Genetik çeşitlilik ve mutasyon hızına dayanarak Homo sapienslerin günümüzden yaklaşık 150-200 bin yıl öncesinde Afrika'da evrimleştiği öne sürülmektedir.

Afrika'nın çeşitli yerlerinde bulunan en eski Homo sapiens fosilleri, yaklaşık olarak günümüzden 130 bin ilâ 100 bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir. Bu buluntular Afrika'dan çıkış modelini destekler görünmektedir. Ortadoğu'daki fosil örnekler yaklaşık 90 bin yıl öncesine, Avrupa'dakilerse 40 bin yıl öncesine aittir.

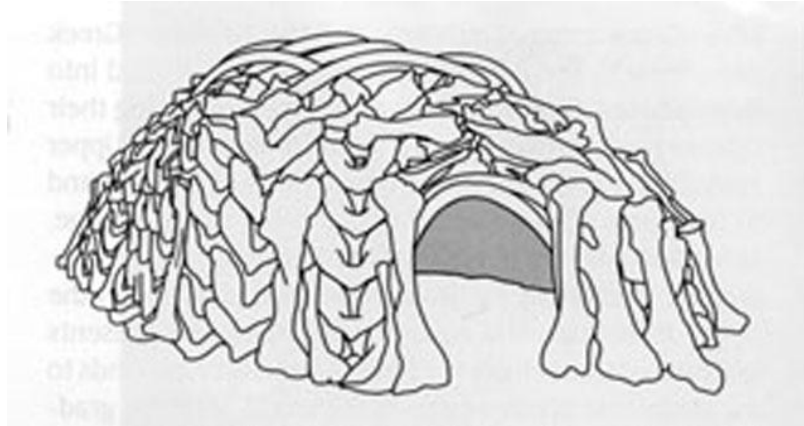

Resim 9. Homo sapiens kafatası karşılaştırması.

Homo sapiensleri diğer türlerden ayıran anatomik özellikleri; geniş ve dik bir alın yapısı, yüzde kaşların bulunduğu kısmın çıkık olmaması, yüzün fırlak değil yassı olması, alt çenenin ön kısmında ileri doğru bir çıkıntının bulunması ve dişlerinin de küçük olmasıdır. Homo sapienslerin beyin hacimleri ortalama 1350cm³'tür. Homo sapienslerin boyları uzun, vücut yapıları ise narindir. Homo sapiensler, sıcak iklimde yaşamaya uygun bir beden yapısına sahiptirler.

Üst Paleolitik Dönem'de alet çeşitleri artmış; dilgiler, ok ve mızrak uçları, olta ve zıpkınlar, bıçaklar ve iğneler gibi çeşitli aletler ortaya çıkmıştır (Resim 10-12). Bu dönemde alet yapımında ham madde olarak taşın yanı sıra kemik ve fildişinden de yararlanılmıştır. Üst Paleolitik'te özellikle Avrupa'da bölgesel olarak gelişmiş teknolojiler vardır. Bunlar çeşitli taş alet tiplerini ve tekniklerini, hatta kimi zaman sanatsal ürünleri de kapsadıkları için birer teknoloji den çok kültür olarak adlandırılmaktadır. Bunlar 34-27 bin yıl arasında görülen Aurignacian kültürü, 27-21 bin yıl öncesinde görülen Gravettian kültürü, 21-16 bin yıl öncesinde görülen Solutrean kültürü ve 16-11 bin yıl öncesinde görülen Magdalanian kültürüdür.

Resim 13. Ukrayna'da bulunan bir barınağın canlandırma çizimi.

Rusya'da günümüzden yaklaşık 15 bin yıl önce inşa edilmiş barınaklar bulunmuştur (Resim 13). Böylece Üst Paleolitik'te yerleşik yaşama doğru bir yönelimin başlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da birçok yerde Paleolitik Dönem'e ait izler bulunmuştur. Örneğin İstanbul yakınlarındaki Küçük Çekmece Gölü'nün kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası, Alt Paleolitik Dönem'i; Antalya yakınlarındaki Karain Mağarası, Orta Paleolitik Dönem'i ve Antakya yakınlarındaki Üçağzlı Mağara ise Üst Paleolitik Dönem'i temsil eden konak yerleridir. Bu üç önemli mağarada yapılan arkeolojik kazılarda söz konusu dönemlere ait çok sayıda taş alet bulunmuştur.

Sanatın Doğuşu

Günümüzden yaklaşık 35 bin yıl öncesinden itibaren Avrupa'da, Afrika'da ve Avustralya'da insanlık tarihinin ilk sanatsal ürünleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında güneybatı Fransa ve kuzey İspanya'da bulunan mağara resimleri özel bir öneme sahiptir. Mağara resimlerinin bulunduğu mağaralardan bazıları şunlardır: Lascaux (Fransa), Niaux (Fransa), Trois Freres (Fransa) ve Altamira (İspanya). Bu mağaraların iç kısımlarında duvarlara genellikle bizon, mamut, yabani at, geyik, aslan, ayı ve yaban keçisi gibi hayvan figürleri resmedilmiştir. Hayvan betimlemeleri çok doğal ve gerçekçidir. Resimler, oldukça başarılı bir teknikle ve çeşitli doğal boyalar kullanılarak yapılmıştır (Resim 14-15).

Resim 14-15. Mağara resimlerinden örnekler.

Resimlerin mağaraların yaşanılan kısımlarında değil de güçlük ulaşılabilen derin ve karanlık kısımlarında yapılmış olmaları ilginçtir. Ayrıca hayvan betimlemeleri dışında spiraller, zikzaklar, düz paralel çizgiler gibi çeşitli geometrik şekiller de resmedilmiştir. Mağara resimlerinin ne amaçla yapıldığı ve neyi simgeledikleri uzun yıllardır tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar mesela Henry Breuil bu resimlerin bir tür av büyüsü amacıyla yapıldığını öne sürmüştür. Üst Paleolitik Dönem insanların ava çıkmadan önce, avın iyi geçmesi amacıyla bu resimlerin bulunduğu yerlerde büyüselsel ayinler yaptıkları tahmin edilmektedir. Andre Leroi-Gourhan ise bu resimlerdeki figürlerin simgesel anlamları olduğunu öne sürmektedir. Leroi-Gourhan, bu resimleri yapan insanların düşünce dünyalarına dikkat çekmiş ve resimlerin doğrudan bu hayvanları değil, bu hayvanların çağrıştırdığı düşünceleri temsil ettiğini savunmuştur.

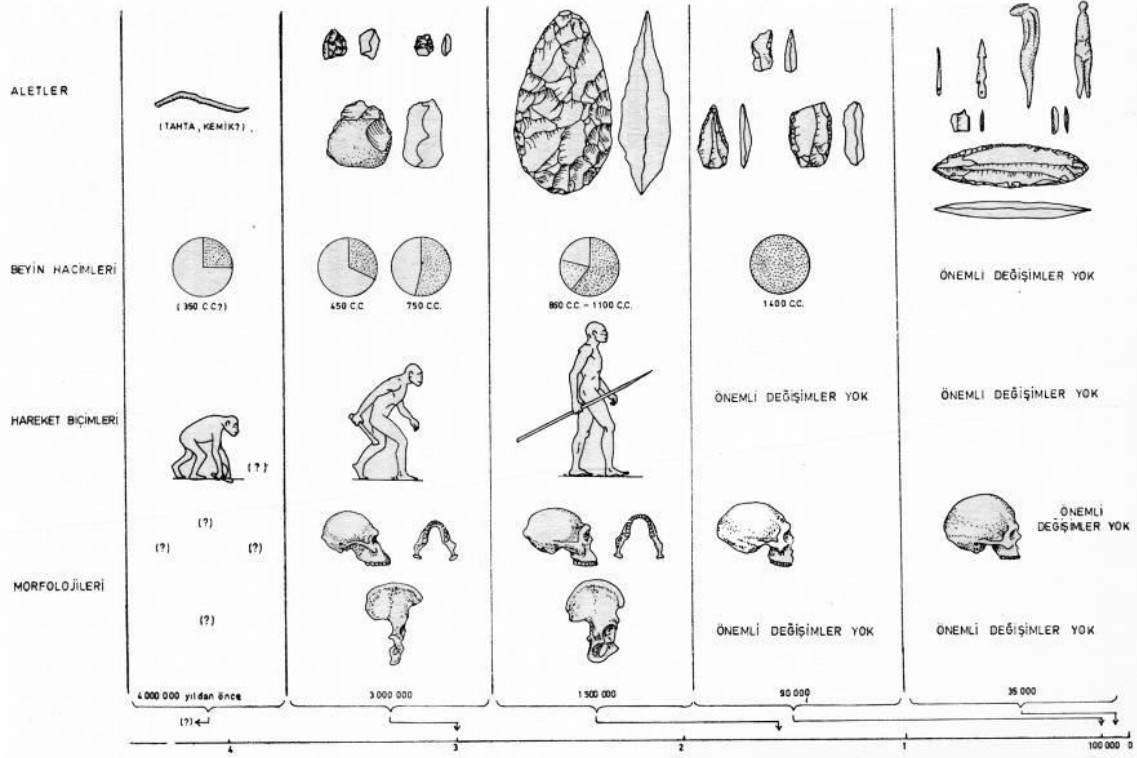

Resim 16-17. Çeşitli heykelcikler ve süs eşyaları.

Üst Paleolitik Dönem'de mağara resimleri dışında taştan, fildişinden ve kilden küçük heykelcikler de yapılmıştır (Resim 16). Bu heykelcikler arasında göğüsleri, kalçaları ve karın kısımları abartılı bir biçimde betimlenmiş; ancak yüzleri işlenmemiş kadın heykelcikleri özel bir öneme sahiptir. Venüs adı verilen bu kadın heykelcikleri, günümüzden 32 bin yıl öncesinden itibaren yaygın bir biçimde üretilmiştir. Bu

figürünler arasında Almanya'da bulunan Willendorf Venüsü ve Çek Cumhuriyeti'nde bulunan Dolni Vestonice Venüsü çok ünlüdür. Uzun süre bu figürinlerin ana tanrıcaları veya doğurganlığı simgelediği düşünülmüştür. Bununla birlikte bunlar sadece birer yorumdur ve bu yorumlar konusunda bilim dünyasında bir fikir birliği bulunmamaktadır.

Üst Paleolitik Dönem'de takılar ve süslenme davranışı da ortaya çıkmıştır. Köklerinden delinmiş hayvan dişleri; kemik, geyik boynuzu ve fildişinden yapılmış dairese, oval veya uzun delikli boncuklar süslenmek için kullanılmıştır (Resim 17).

Çizim 7 - Zaman içinde değişim
Güven Arsebuk, İnsan ve Evrim, TTK, Ankara 1990, s.96

MEZOLİTİK ÇAĞ (ORTA TAŞ ÇAĞI)

Günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce, Buzul Çağı sona ererek, dünyada bugünkünü andıran yeni iklim koşulları belirmeye başladı. İklimin değişmesiyle birlikte yeryüzünde bitki örtüsü değişti. Buzul Çağı'nın iri cüsseli ve çok güçlü hayvanları yerlerini daha küçük fakat çevik hayvanlara bıraktı. İnsan toplulukları gezgin hayatlarını terk etmeye, doğal yiyeceklerin bol bulunduğu sulak yerleri tercih ederek, sürekli oturabilecekleri yerleşmeler kurmaya başladılar. Çevrelerinde bulunan yabancı ürünleri devşirmeye başladıklarından yavaş yavaş aletleri de gelişti. Eski Taş Çağı'nın büyük aletleri, bu dönemde küçüldü. Çakmaktaşı ya da doğal camdan yaptıkları küçük aletlerin bazıları ahşap bir sapa, sıra halinde, yerleştirip oraklar yaparak tahılları biçmeye ve tahılları un haline getirmek için dibek ve öğütme taşları yaparak tahılları kullanmaya başladılar. Bu çağda icat ettikleri ok ve yay gibi aletlerle, yaşamlarında yeni ve önemli bir aşamaya geldiler. İnsanlar, bu yeni dönemde, sürekli göçmeden yeterli yiyecek bulacağı koşullara sahip olduğundan yuvarlak planlı, çatılmış ağaç aralarım dallarla örüp üstü sıvanan konutlar yapmaya başladılar. Bu tür yapılardan oluşan yerleşmenin ortasında, depo, ışık ve ocak gibi ortak kullanım alanları içeren bir ortak alanları da vardı. Tarımla ilgili ilk denemelerin sürdürüldüğü bu dönemde, ev içinde ya da çevresinde yiyecek işlemek ve depolamakla ilgili küçük kiler ya da depolar gibi öğeler belirmeye başladı. İnsanların yiyecek fazlasını sürekli ve güvenilir bir kaynağa dönüştürme çabası, büyüme ve bölünmeye olanak tanımayan yuvarlak konutların yapım geleneğinin zaman içinde değişmesine ve yeni bir dönemin habercisi

olan dörtgen planlı yapıların ortaya çıkmasını sağladı. Bir ara dönem niteliği taşıyan bu döneme Orta Taş Çağı (=Mesolitik, Mesos = orta ve Lithos = taş sözcüklerinden türetilmiştir) denir.

Anadolu 'da, bu dönemde, yaşamını avcılık ve yoğun toplayıcılık ekonomisiyle sürdüren, yuvarlak konutlarda yaşayan insan kümelerinin yerleşme yerlerinin çoğu Toros Dağları'nın güneyi, İç Anadolu, Göller Yöresi ve Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşmıştır.

İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan, yaklaşık 35-40 dönümlük bir alan yayılmış olan Aşıklı, doğu-batı yönünde 230 m. , kuzey-güney yönünde 150-240 m. boyutlarında oldukça büyük bir höyüktür. Aşıklı Höyük, M.Ö. 6900-6400 yılları arasında tarihlenir. Avcılık-toplayıcılık yapan Aşıklı toplumunun, hayvanları evcilleştirme ve tarımsal üretime geçme sürecinde, gelişkin mimarisi ve yerleşme düzeni ilginçtir. Mahalleler, önceden tasarlanan bir planlamayla, "adacıklar" şeklinde planlanmıştır. Bu adacıklar, yerleşim alanına, adeta bir merkezden çıktıktan sonra genişleyerek yayılmaktadır. 9 mimari tabaka saptanan Aşıklı'da, bu yerleşme düzeni, geleneksel bir şekilde bütün tabakalarda uygulanmıştır. Bütün yapılar kerpiçten ve taş temelsiz olarak, bazıları tek, bazıları da iki katlı yapılmıştır. Tek, iki veya üç gözlü mekanlar halinde inşa edilmiş yapıların içine, büyük olasılıkla, düz damlardan bir seyyar merdiven yardımıyla inilmekteydi. İçlerinde ocaklar, kerpiçten alçak oturma yerleri olan yapıların duvar ve tabanları renkli sıvalıydı.

Anadolu'nun en eski sur duvarı buradadır. Bu durum toplumsal bir örgütlenmenin başlamış olduğuna ışık tutuyor. Aşıklılar, ölümlerini yapıların tabanlarına açılan toprak çukurlara ve yanlarına hediyeler koyarak gömmekteydiler (Resim 12). Binlerce yıl öncesine ait ilk beyin ameliyatı ve ilk otopsi, burada, bir kadına başarılı bir şekilde uygulanmıştır (Resim 11). Birey bir süre yaşamıştır. Bu, tıp tarihi açısından son derece önemlidir. Genellikle delilik, cinnet, kötü ruhlardan koruma, baş ağrısı, baş dönmesi, çıldırma ve sara hastalığı gibi durumlarda hastaya "trepanasyon" uygulanır. Bu ilginç cerrahi müdahale, ilk kez, Aşıklı'da ve bilinçli olarak yapılmıştır.

Aşıklı, eski bir yanardağ olan Hasan Dağı'nın yarattığı volkanik havza içinde yer alıyordu ve bu yüzden doğal cam (obsidyen) yönünden zengin bir bölgeydi. Volkanik bir taş olan obsidyen, pek çok alet ve eşyanın yapımında yararlanılan temel bir maddeydi, ayrıca kemik ve taş aletler de kullanılıyordu.

Hayvancılık, avcılık ve ön planda gelişen deri işçiliği ile birlikte çeşitli uğraş alanlarını da içeren bir örgütlenme söz konusu olduğundan, Aşıklılar zamanlarını daha çok açık havada yapılan uğraşlarla geçirmişler, yakın çevrede yaşamış olan insan toplulukları ile değiş tokuş ederek ticaret yapmışlardır.

Resim 11. Ameliyat uygulanmış kafatası.

Resim 12. Aşıklı'dan bir gömü.